

Axiomatická výstavba morální terminologie

Jeroným Klimeš 1997

Postupná axiomatizace věd

Sledujeme-li dějiny vědy, můžeme pozorovat patrný proces, při kterém se postupně vyvíjí určitý způsob uvažování, který se vyhraní a vytvoří zpravidla samostatnou vědu. Nicméně i přes značnou systematickosti stále panuje v takovém oboru řada nejasností a zmatků. Po určitém čase se však z vyloupnou a explicitně formulují základní principy, které vytvoří axiomatický základ dané vědy. Tento proces nejprve proběhl u matematiky, která je dnes výlučně axiomatickou vědou. Pak jej můžeme pozorovat u fyziky a dalších věd, například poměrně nedávno byla axiomatizována ekonomie.

Je prakticky neznámým faktem, že sv. Tomáš Akvinský považoval za axiomatickou vědu i teologii, i když pochopitelně nepoužíval řeckého termínu axiom, rovněž nemohl pracovat s moderním aparátem matematické logiky. Nicméně například v Summě theologické z I ot. 1 čl. 8 zcela jasně vyplývá, že jeho principy (v českém překladu "zásady") mají charakter axiomů, které se nedokazují, ale naopak, pomocí kterých se dokazují ostatní závěry, a tak se buduje sama příslušná věda.

Zisky plynoucí z axiomatizace

Axiomatizace vždy přináší celkové projasnění teorie, tím že vyzdvihne podstatné a vyloučí balast. Odliší konstituční znaky od pomocných, ilustrujících prostředků. Ukažme si následky takového procesu na názorném příkladu.

Již z četby zmíněné Summy theologické si můžeme udělat obrázek o tom, jaké panovaly ve středověku představy o pohybu předmětů. Byly předměty, jejichž přirozeností bylo padat k zemi (kámen) a naopak jsoucná, které svou přirozeností stoupají vzhůru (kouř). Podobně přirozeností pozemských těles bylo pohybovat se rovnoměrně přímočaře, ale na druhé straně nebeská tělesa (hvězdy, planety) se podle své přirozenosti pohybovaly po kruhových drahách. Tedy kolik druhů jsoucn, tolik přirozeností a právě tolik různých druhů pohybu.

Nyní si teprve můžeme uvědomit genialitu Izáka Newtona, který měl při budování své dynamiky tu odvalu, že sjednotil všechny přirozenosti na jednu. Prohlásil, že všechna tělesa, pozemská i nebeská, lehká i těžká, se pohybují rovnoměrně přímočaře, pokud nejsou vnější silou nuceni tento stav opustit. Tento axiom fyziky jednou pro vždy zrušil zmatky, které panovaly okolo přirozeností těles a způsobu jejich pohybu. To dokázal jeden vhodně zvolený axiom!

Uvědomme si ještě, jak se projevuje nedostatečná axiomatizace: Dalo by se říci, že je to existence "bulharských konstant". Bulharská konstanta je takové vymyšlené číslo, které je nutno k vypočítání výsledku přičíst nebo odečíst, tak abychom dostali *požadovaný* či *správný* výsledek.

V uvedeném příkladu byl bulharskou konstantou pojem přirozenost, protože na jakoukoliv otázku typu: "Proč se těleso X pohybuje právě takto?" se dalo odpovědět: "Protože je to jeho přirozenost." Uvědomme si, že to není kritika pojmu přirozenost, protože souhlasíme s Newtonem, že tělesa mají určitou přirozenost, ale kritika zneužití tohoto pojmu, protože přirozenost je pojem toliko popisný a ne vysvětlující. Vhodná axiomatizace tedy minimalizuje škodlivé vlivy bulharských konstant.

Meze axiomatizace

Pouhé zavedení axiomatizace do MT (dále jen MT) neřeší všechny morální dilemata, ani nemůže nahradit systematickou práci moralistů a teologů při hledání, posuzování a klasifikaci morálního zabarvení jednotlivých činů a cílů lidské činnosti. Axiomatizace nám neřekne, co je posledním cílem člověka. Axiomatizace může toliko poskytnout dokonalý terminologický základ a eliminovat chyby plynoucí z chybného a zmatečného uvažování.

Aktuální situace v morální teologii

Morální teologie se vyčlenila v novověku od teologie jako samostatná věda a má již vcelku ustálenou strukturu uvažování. Nicméně existence různých bulharských konstant svědčí o tápání, které předchází axiomatizaci vědy. Mezi ně můžeme přičíst otázky kolem správného použití pravidla menšího zla, otázka aktivního a pasivního činu. Jako bulharská konstanta funguje v praxi i otázka okolností a účelu jednání. Ad hoc se hledají pravidla vymezující hranici mezi těžkým a lehkým hříchem ap.

Ukažme si jeden ilustrativní příklad. Byla schválena teze: "Bůh dává člověku vždy dostatek sil, aby nezhřešil." Tato věta je de facto tautologií, protože neříká nic víc, než co je obsaženo v premisách. Definice hříchu vyžaduje, aby člověk měl svobodu, tedy dostatek sil zlížit nebo nezhřešit. Pokud člověk nemá dostatek takových sil, není svobodný a tedy nezhřeší, i když popřípadě naplňuje "skutkovou podstatu činu". (Zmínka o Bohu je tedy nadbytečná. Dalo by se stejně dobře říci, že člověk má dostatek sil nezhřešit.)

Protože však tautologie neuspokojují naši mysl, setkáme se v praxi s tendencemi dokazovat z té věty úplně jiný závěr: "Jestliže někdo vykonal zlý čin, má se za to, že měl dostatek sil jej nevykonat." To znamená usuzovat z fyzické možnosti na morální – usuzovat z pozorovaného činu na přičetnost jednajícího. Takový závěr však ze zmíněné věty v žádném případě nelze odvodit!

Takových nejasností a omylů bychom mohli najít celou řadu. Proto i MT by prospělo explicitní formulování axiomů, které stojí nevyřčeny v pozadí této exaktní vědy.

Elementární vlastnosti axiomatických teorií

Jednou z nesporných předností axiomatického myšlení je jeho přesnost kombinovaná s možností a otevřeností dalšímu vývoji. Jednotlivé axiomy jsou základní kameny, které se mohou libovolně doplňovat, pokud si výslovně neodporují, nebo se navzájem nevyvrací. Gödel dokonce ukázal, že k axiomům jakékoli teorie můžeme přidat nový axiom nebo jeho negaci, aniž by byly ohroženy závěry plynoucí z původních axiomů, a dostáváme pak dvě nové teorie.

Tato vlastnost axiomatických teorií se v praxi jeví jako určitá vrstevnatá struktura. Každý nový axiom vytváří jakoby novou vrstvu, s novou terminologií, která tvoří nadstavbu a rozšíření níže ležících vrstev. Předkládaná teorie je z hlediska matematické logiky velmi jednoduchá axiomatická aplikace teorie grafů, která není pro matematickou logiku nijak přínosná. Její přínos by měl být pro MT a to především v terminologické oblasti, kde právě její vrstevnatá struktura je určitým metodologickým vodítkem při řešení exemplárních kasuistik, zaručující čistotu uvažování. Začneme tou vrstvou, která v MT leží nejnižší a kterou budeme označovat jako vrstvu fyzickou.

1) Fyzická, materiální, premorální či popisná vrstva

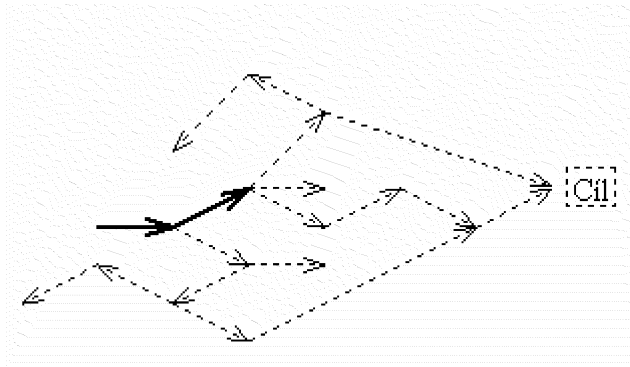
Na fyzické vrstvě ještě neexistuje pojem hříchu, protože popisná vrstva zachycuje a popisuje pouze to, co se děje, a konstatuje, jaký má skutek vztah ke zvolenému cíli. Směřuje-li k němu či od něho.

Na fyzické vrstvě se tedy můžeme podívat na svět, společnost či jednotlivého člověka jako na řadu uskutečněných stavů a do budoucna taky možných stavů, které postupně přechází jeden do druhého, podle nejrůznějších zákonitostí. Přejít z jednoho stavu do druhého je možno označit podle okolností za událost, čin či skutek. Možné i skutečné stavy tedy vytvářejí pomyslné řetězce.

Máme tedy první dva axiomy:

Axiom 1: Existuje daná množina (uskutečněných a možných) stavů.

Axiom 2: Mezi danými stavy existují orientované přechody, které vytvářejí řetězce. Tyto přechody pak můžeme označit za události, činy, skutky ap.

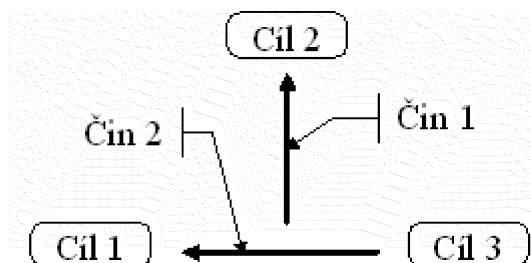

Obrázek 1 – Schéma člověka v životní situaci

Legenda: Plné šipky představují uskutečněné činy. Člověk se rozhodl jít vlevo a teď tedy stojí před volbou mezi třemi činy. Prostřední čin nevede k cíli a je tedy nesprávný. Levý čin je nejrychlejší, ale riskantní vzhledem k nebezpečné volbě. Cesta vpravo je jistá, ale pomalá.

Vztažný charakter činů

Pokud si zvolíme jeden stav za cílový, pak můžeme o každém činu říci, zda od něho vede cesta ke zvolenému cílovému stavu nebo ne. Mnohé cíle se nevyklučují, ale naopak se vzájemně doplňují. Příkladem může být přirozený a zjevný zákon v MT. Jiné cíle jsou nedosažitelné žádnou cestou, jako například marxistická vize komunismu. Jsou i cíle, které se vzájemně vylučují. Co je správné z perspektivy jednoho cíle, je zlým činem z pohledu druhého cíle.

Obrázek 2 – Vztažný (relativní) charakter činů vzhledem k cílům

Legenda: Čin 1 je nelišný (indiferentní, neutrální) vzhledem k cílům 1 a 3, ale je správný vzhledem k cíli 2. Čin 2 je správný vzhledem k cíli 1, nelišný vzhledem k cíli 2 a nesprávný vzhledem k cíli 3.

Čin správný resp. nesprávný definujeme jako čin, který směřuje ke zvolenému či požadovanému cíli resp. od něho (brání v dosažení cíle). Kromě těchto činů existují i činy bez vztahu k danému cíli, u

kterých je z pohledu daného cíle lhostejné, zda jsou vykonány nebo ne, tyto činy se nazývají nelišné, neutrální, indiferentní. Činy správné a nesprávné označujeme souhrnným názvem za (fyzicky) zabarvené, polarizované.

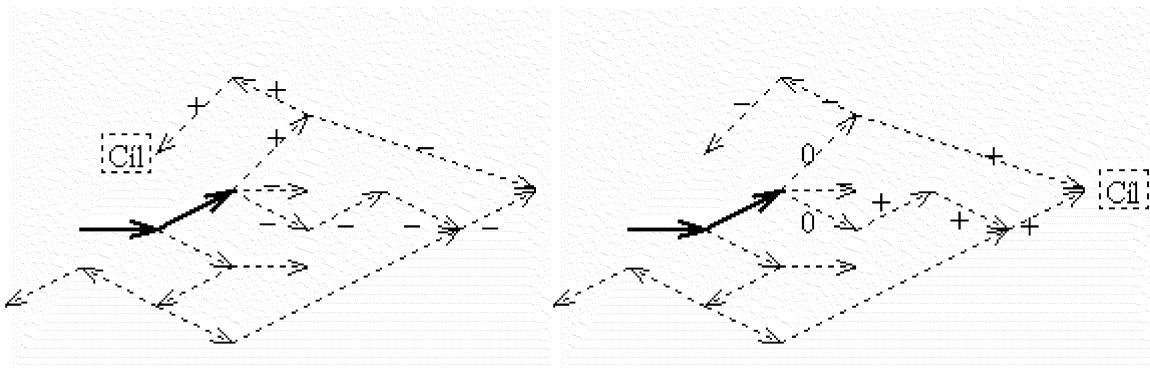
Poslední cíl jako jeden z axiomů

Jak bylo zmíněno již výše, axiomatizace vědy za nás nevyřeší základní úkol moralistů, kterým je hledání (posledního) dobra člověka. Samotná axiomatizace je vůči druhu posledního cíle indiferentní, proto stojí například zcela stranou k diskusi o povaze a závaznosti tzv. přirozeného zákona. Základní sadu axiomů tvoří fakt, že existují stavy a možné přechody mezi nimi. Existence posledního daného cíle Z je dalším axiomem, který automaticky rozřídí celou síť stavů a jejich přechodů na činy správné, nelišné a nesprávné podle toho, zda vedou k tomuto cíli nebo ne. Pokud za Z dosadíme jiný cíl, tak se stejná síť stavů jinak přeorientuje.

Dodali jsme tedy další axiom, který nám s předchozími axiomy umožňuje tzv. trivální rozšíření teorie o definici 1:

Axiom 3: Je dán poslední cíl.

Definice 1: Činy dělíme podle toho, jaký mají vztah k cíli, na správné, směřující k cíli, nesprávné jdoucí od cíle a nelišné, bez vztahu k cíli.

Obrázek 3 – Polarizace činů pomocí posledního cíle

Legenda: Stejná struktura činů získává jinou orientaci na fyzické vrstvě podle zvoleného axiomu posledního cíle. Správný čin +, nesprávný čin -, nelišná volba 0.

Charakteristiky posledních cílů

Pokud budeme pozorovat psychiku člověka, zjistíme, že jeho přirozeností je mít desítky a desítky malých cílů, potřeb, žádostí ap. Pokud se však v jeho psychice dvě motivace střetnou, musí jedna ustoupit druhé, a tak se postupně začne vytvářet osobnostní hierarchie hodnot. Tento proces předjímá morálka a dovádí ho do úplného konce, kterým má být poslední cíl. Ten bývá často formulován velmi obecně a je tak jakoby zastřešujícím pojmem pro mnoho dalších, více konkrétních cílů.

Tak například v MT můžeme říci, že posledním cílem je budování Božího království. Tento pojem však zastřešuje mnohé další učení, které z něho není pouhou logickou cestou odvoditelné. Například požadavek nedotknutelnosti lidského života, omezení sexuálních aktivit na oblast manželství, požadavek úsilí do dosažení věčné blaženosti ap. Na tyto dílčí požadavky je třeba pohlížet jako na

prostředky vedoucí k naplnění obecně formulovaného cíle a úkolem morálky je rovněž definovat priority mezi ěmito dílčími požadavky.

Za správnou volbu axiomu posledního cíle tedy nesou odpovědnost moralisté. Špatná volba se zpravidla projeví tím, že odporuje přirozenému lidskému cítění. Její zdroje mohou být dvojí. Buď poslední cíl trpí nedostatečnou obecností (Například řekne-li někdo, že jeho jediným cílem je získat deset milionů a pak si užívat a následně se podle tohoto "svrchovareého" cíle taky chová.), nebo je vzdálený cíl neuskutečnitelný a tedy žádné (tedy ani dobré ani špatné předpokládané) prostředky k němu nevedou.

Musíme si uvědomit, že z logického hlediska každý, tj. i špatný či nevhodně zvolený cíl polarizuje celou síť na činy správné, nesprávné a nelišné. U cílů s malou obecností je pár činů mravně zabarvených a naprostá většina jsou činy nelišné.

Například jednostranné úsilí o dosažení velkého majetku označí například almužnu či finanční solidaritost za nesprávný čin, vyloupení banky za správný čin, ale veškeré otázky týkající se sexu, manželství, vztahu k Bohu a bližnímu mohou být označeny za nelišné, pokud neohrožují hlavní prioritu.

Cíle s velkou obecností naopak většinu činů mravně zabarvují a jen málo z nich nebo dokonce žádné nezůstávají nelišné. Důsledky nevhodně zvoleného posledního cíle s velkou obecností a s definovanými prostředky si můžeme ukázat na marxistické morálce. Cílem této morálky byl komunismus, který měl být nastolen pomocí revoluce přechodem přes fázi socialismu. Proletariát si měl získat a udržet si moc pomocí diktatury, tedy násilnými prostředky. Po Velké říjnové socialistické revoluci bolševici vyvraždili celou carskou rodinu včetně nemluvňat. Tento nelidský čin měl zabránit možnosti znovu uchopit moc. Měl tedy i pozitivní hodnotovou orientaci v komunistických očích, protože vedl ke diktatuře proletariátu. Nevhodně zvolený cíl s velkou obecností pak vedl k úsilí ovládat velmi široké spektrum lidských činností a měl za následek mravní marasmus minulých let.

Zásada atomismu a stabilní orientace

Zatím se tedy pohybujeme v terminologii, která je v MT obecně známá a používaná. Jedinou novou věcí je zde explicitně formulovaná zásada atomismu:

Činy, které jsou nezávislé, které je možno oddělit od sebe, je nutno posuzovat odděleně.

Tento princip není axiomem, ale spíše vyplývá z vlastností axiomatických teorií. S ním však souvisí i další zásady. Jmenovitě zásada stabilní orientace, která rovněž vyplývá z povahy axiomatických teorií:

Čin je posuzován podle toho, jaký byl v okamžiku vykonání, nemůže tedy změnit svou orientaci ve světle následujících událostí či přechodem na vyšší vrstvu.

Princip atomismu řeší problém, který vzniká zavedením předmětu a cíle jednání, tj. rozlišením cíle činu (finis operis) a cíle jednání (finis operantis). Stávalo se pak, že čin fyzicky dobrý (správný) byl paradoxně překlasifikován jako mravně zlý, pokud jednajícím sledoval zlý úmysl.

Princip atomismu řeší tuto situaci elegantně tak, že ukazuje, že se jedná o dva vzájemně oddělitelné činy. Jeden vnější a dobrý – získání důvěry, poskytnutí pomoci a druhý vnitřní, zlý – úmysl zneužít své pozice či důvěry druhého ke špatnému cíli. Tyto dva činy pak posuzuje odděleně. Činy fyzicky dobré či zlé si pak zachovávají své mravní zabarvení přechodem na vyšší, například mravní vrstvu.

Musíme si uvědomit, i když tím trochu předběhneme výklad, že člověk nemůže zhřešit, když udělá

zcela svobodně čin, o kterém je přesvědčen, že je správný. Stejně tak naopak nemůže vykonat záslužný čin tím, že udělá něco, o čem je přesvědčen, že je to fyzické zlo. Dokonce i u volby menšího zla, člověk dělá fyzické dobro, které spočívá právě v ušetřeném rozdílu ve velikostech obou zel. Tyto logické zákonitosti nemusíme explicitně vyjadřovat jako samostatné zákony, protože implicitně vyplývají ze zásady stabilní orientace a tedy ze samého axiomatického základu teorie.

Irelevantnost pasivního a aktivního činu

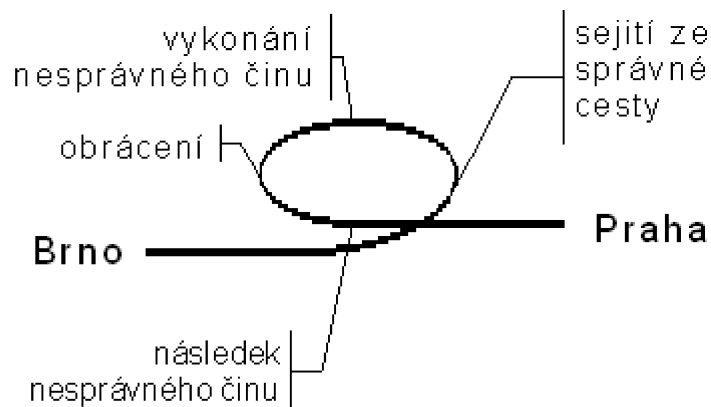
Jak bylo ukázáno výše, svět přechází z jednoho stavu do druhého. Člověk může ovlivnit směr tohoto vývoje, jak svou aktivitou, tj. tím, že něco vykoná, tak svou pasivitou, tj. tím, že do dění sám nezasáhne. Proto sledujeme pouze to, jakým směrem dotyčný člověk usměřuje běh světa, bez ohledu na to, zda tak činní aktivním nebo pasivním činem. Tento fakt označovaly v klasické MT termíny přímé a nepřímé voluntarium a jejich irrelevantnost postihovala zásada:

Nepřímo chtěný zlý účinek se člověku přičítá, když mohl a měl být odvrácen, ale odvrácen nebyl.

Klasický příklad pasivního zlého činu je nepodání pravdivého svědectví. Člověk mlčí a touto svou pasivitou páchá nespravedlnost. Tato zásada je mimochodem důležitá při používání morálních pravidel.

Terminologie fyzické vrstvy

Na popisné vrstvě je znám poslední cíl. Činy a skutky člověka jsou pozorovány pouze jakoby vnějším, objektivním pozorovatelem. Ten však u dotyčného člověka nehodnotí míru svobody, s jakou byly činy vykonány, ale pouze konstatuje, zda tenčí onen jeho skutek vedl nebo nevedl ke zvolenému cíli. Již tato premorální úroveň nám nadefinuje základní terminologii, kterou si můžeme znázornit na jednoduché vizi člověka, který se potřebuje přemístit z jednoho města do druhého.

Obrázek 4 – Základní terminologie popisné vrstvy

Legenda: Vnější pozorovatel vidí, že člověk cestuje z Brna do Prahy. Na cestě však udělá smyčku. Úmyslně? Omylem? Z donucení? To nikdo neví. Na fyzické vrstvě se nezajímáme o míru mravní svobody. Vnější pozorovatel však může bezpečně konstatovat, že vzhledem k cíli dostat se do Prahy došlo k sejití ze správné cesty, částečnému putování špatným směrem, které se po obrácení do správného směru muselo ujit ještě jednou.

Terminologie fyzické, popisné vrstvy zahrnuje základní termíny popisující orientaci činů. Jedná se o termíny: čin správný, nesprávný a nelišný, sejití a obrácení, následek nesprávného činu. Na této vrstvě se tedy neexistují pojmy svědomí, hříchu, viny, záslužného činu, trestu ap. Ty se objevují až přechodem na vyšší vrstvy. Tyto nové definice nebudeme zde explicitně vyjadřovat, protože je zřejmě snadno odvodíme z daných axiomů a tedy představují jen další triviální rozšíření teorie.

Morální pravidla na fyzické vrstvě

Všechny axiomatické systémy se vyznačují tím, že mají jednoduchý základ a velmi rozvinutý pomocný aparát, pomocí kterého odvozují důsledky a terminologii. Podobně i v našem případě bude využívání morálních pravidel mnohem rozvinuější, než jak bylo doposavad zvykem.

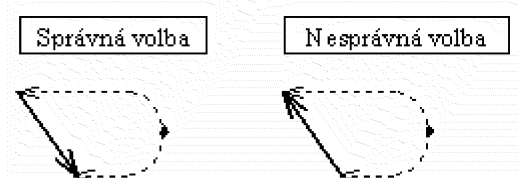
Následující schémata jsou kreslena v popisné úrovni. Předpokládejme, že člověk *musí* volit jeden ze dvou morálně zabarvených činů, pak mohou nastat následující varianty:

	Schéma	Volba mezi	Morální pravidlo
a.		dvěma správnými činy	nemusí volit lepší čin
b.		správným a nesprávným činem	musí volit správný
c.		dvěma nesprávnými činy	musí volit menší zlo (pravidlo menšího zla)

Tabulka 5 – Volba mezi dvěma oddělitelnými činy

Legenda: Značka označuje subjekt, který se rozhoduje, přičemž kýžený cíl leží vpravo. Tato pravidla zůstávají zachována, i když správné činy nahradíme činy nelišnými.

Nucená volba v případě C má za následek, že svět se z pohledu cíle v každém případě dostane do horšího stavu, než v jakém byl v okamžiku rozhodování. Tomu nelze zabránit. Posuzovat můžeme tedy jen akt rozhodování, na který se můžeme podívat jako volbu mezi dvěma orientovanými, pomyslnými činy: Jeden je orientován ze stavu nejhoršího do stavu horšího a druhý směřuje ze stavu horšího do stavu nejhoršího. Správnou orientaci vzhledem k cíli má prvý z nich a má tedy *charakter* fyzického dobra. Musíme však poznamenat, že není skutečným fyzickým dobrem, protože je pouze *mysleným* přechodem mezi dvěma stavy. Skutečnými dvěma činy (přechody ze dvou reálných stavů), které je třeba podle zásady atomismu posuzovat odděleně, je především jeho volba vykonat jeden z činů, a druhým je vykonání zvoleného činu. Za svobodnou se na následující morální vrstvě považuje volba a ne však vykonání menšího fyzického zla, které se pak člověku nepřičítá. Morální odpovědnost nese pouze za volbu.

Obrázek 6 – Správná a nesprávná volba při pravidlu menšího zla

Legenda: U správné volby vidíme, že plná šipka pomyslného činu je orientována ve směru cíle, má tedy charakter fyzického dobra.

Je zřejmé, že stejný princip uvažování by se dal použít i v případě volby mezi dvěma fyzickými dobry.

Opět bychom si mohly myslet dva pomyslné činy, které mají opačnou polaritu. Jak bude ještě řečeno, křesťanství se ze všeho nejvíce bojí hříchu, jehož předpokladem je existence fyzického zla. Proto může tolerovat volnější přístup v případě *A*, kde žádné, skutečné fyzické zlo nevzniká (a tedy nemůže vzniknout ani hřích) na rozdíl od volby menšího zla, kde určité fyzické zlo musí nutně vzniknout a při zlé volbě je základem hříchu.

Z předcházející tabulky se odvozují zásady pro složitější případy a to konkrétně pro ten typ nucené volby, kdy na jedné straně stojí nelišný čin (např. neškodná nečinnost) a na druhé straně čin, který má dva neoddelitelné následky. Pokud jsou následky oddělitelné, jedná se o dva činy, které je možno a podle výše uvedené zásady atomismu i nutno posuzovat odděleně. Nemůže-li člověk oba fyzicky od sebe oddělit, je pochopitelné, že vlastní časová posloupnost není důležitá. I zde může nastat několik variant:

	Čin s dvojím účinkem	Poměr velikostí účinků	Schéma	Pravidlo
d.	Oba účinky jsou nesprávné			zakázaný
e.	Jeden účinek je správný, druhý nesprávný			
f.		Správný účinek je větší než nesprávný		Pravidlo o dvojím účinku
g.		Nesprávný účinek je větší než správný		Zakázaný, Pravidlo o dobrovolném činu v důsledku
h.	Oba účinky jsou správné			Dovolený a doporučený

Tabulka 7 – Činy s dvěma neoddelitelnými účinky (Legenda jako u předchozí tabulky)

Řádek *F* popisuje činy, které dovolené za předpokladu, že následky činu jsou 1) porovnatelné a 2) správný účinek převažuje nad nesprávným (zisk převyšuje nad ztrátou), tzn. existuje dostatečný důvod. U pravidla dvojího účinku se zpravidla dodávala podmínka, že 3) dobrý následek musí být chtěn a zlý pouze připuštěn. Tato podmínka je však nadbytečná a je dodávána pouze ze strachu před zneužitím tohoto pravidla. Případy, kdy člověk by usiloval o zlý účinek a dobrý pouze připouštěl, je zpravidla jednání stylem "úcel svěť prostředky", tzn. cílový stav je dosažitelný i jiným způsobem než přes čin s dvojím účinkem, popřípadě se jedná o dva oddělitelné skutky, které se podle pravidla atomismu posuzují odděleně, například vnější přívětivost a současná vnitřní zloba.

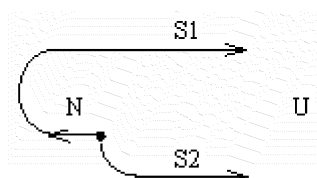
U neporovnatelných činů je případ F zakázán, protože nevíme, zda činem vznikne větší zlo nebo dobro. Jedná se o zásadu, že v *nejistoť není dovoleno jednat*. Například myslivec na honu nesmí střílet do houští, pokud si není jist, že to, co se tam šustlo, je opravdu divočák a ne náhončí. V nejistoť je dovoleno jednat, pokud se jedná o volbu menšího zla: Pasteur použil očkování již dříve, než si byl jist jeho pozitivním vlivem, protože stál před volbou mezi jistou smrtí pacienta nebo použitím neověřené metody.

U případu F je časová posloupnost následků lhostejná, nutná je pouze jejich neoddělitelnost, například tvrdý, nepříjemný výcvik, který je nutný pro pozdější úspěch v akci, v životě. Uvedená schémata ukazují činy na popisné úrovni, tzn. tak, jak je může vidět vnější pozorovatel, proto můžeme nahodilost časové sekvence znázornit i triviálním příkladem. Představme si, že případy člověk stojí na zastávce a čeká na autobus. Schémata v případě F zobrazují cesty autobusů do další zastávky. Žádný autobus nejede do cílové zastávky přímo, proto dotyčný člověk volí mezi autobusem, který se napřed trochu vrátí a pak jede v požadovaném směru, a autobusem, který jede v požadovaném směru, ale pak zastaví o kousek zpět. Výsledek je stejný, proto je lhostejné, který autobus dotyčný člověk použije. Důležitá je faktická neoddělitelnost činů, tj. v našem případě nemožnost vystoupit z autobusu mezi zastávkami.

U případu G se zpravidla jedná o nepřiměřené riskování. Člověk očekává malý zisk, ale riskuje velkou ztrátou, například řízení při velké únavě. V tomto případě se používá pravidlo o irelevantnosti pasivních a aktivních činů, které se v klasické terminologii občas nazývá pravidlem o dobrovolném činu v důsledku: *Nepřímo chtěný zlý účinek se člověku přičítá, když mohl a měl být odvrácen, ale odvrácen nebyl*.

Pseudozásada "úcel světí prostředky" versus pravidlo menšího zla

V případě, že nejsou-li oba důsledky činu neoddělitelně svázány a jsou tedy oddělitelné, pak je nutno je posuzovat zvlášť podle tabulky 1 a zásady atomismu. Uvedený způsob myšlení, tj. napřed trochu zla, které bude posléze nahrazeno větším dobrem, se označuje jako pseudozásada *úcel světí prostředky*, která je samozřejmě nedovolená. Její přítomnost poznáme bezpečně podle toho, že existuje jiný oddělitelný čin, který vede k požadovanému cíli.

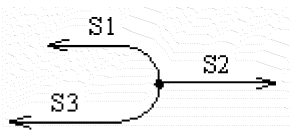

Obrázek 8 – Pseudozásada "úcel světí prostředky"

Legenda: Použití nesprávného pravidla úcel světí prostředky poznáme podle toho, že požadovaný cíl či účel U je dosažitelný nejen přes činy N a $S1$, ale stejně dobře i pomocí činu $S2$. Proto člověk, který trvá na dosažení cíle U přes činy N a $S1$ a odmítá cestu přes $S2$, jedná podle zásady "úcel světí prostředky", kde prostředkem má být čin N .

Cíl U můžeme dosáhnout přes N a $S1$ pouze tehdy, když neexistuje žádný čin typu $S2$. V tomto případě můžeme považovat činy N a $S1$ jako neoddělitelné vzhledem k cíli U , nebo můžeme použít pravidla menšího zla a konstatovat, že čin N představuje menší zlo, než je nedosažení cíle U . Zde pochopitelně záleží na povaze cíle U a činu N . Mlčky se předpokládá, že cena U mnohonásobně překonává ztrátu plynoucí z N . Jinak by samozřejmě nemohl "úcel světit prostředky".

Typickým příkladem použití pravidla "úcel světí prostředky" je obhajování potratů poukazem na následky špatné výchovy. Ignorovaným faktem, který představuje čin $S2$, je možnost dát dítě k adopci, protože v Čechách je velký přebytek párů, které čekají adopci. Tento stav by se dal znázornit takto:

Obrázek 9 – Klasifikace potratů

Legenda: Diskuse, zda *S1* je větší než *S3*, tj. zda zabití lidského života je menší nebo větší zlo než případné následky špatné výchovy, je zbytečná, protože stále existují jiná elegantní východiska *S2* z této situace, kterými může být adopce, výchova dítěte pomocí prarodičů ap. Právě pro existenci *S2* není možno obhajovat potrat pomocí pravidla menšího zla, ale jedná se o jednání stylu "účel světi prostředky".

Pokud neexistuje čin typu *S2*, pak je možno použít pravidla menšího zla. Například při mimoděložním těhotenství, kdy nevyhnutelně hrozí smrt matky i nenarozeného dítěte. V takových případech je dovoleno usmrtit plod.

Nedokonalost poznání a axiomatizace MT

Na fyzické, popisné úrovni popisujeme jen to, co se objektivně děje, takže buď to, co může pozorovat vnější pozorovatel a nebo to, co se skutečně odehrává v mysli člověka. Mlčky se tedy předpokládá, že naše poznání fyzické vrstvy je naprosto objektivně správné a dokonalé. V praxi to však spíše znamená, že se tomuto ideálu jen více nebo méně blížíme. Zabarvenost činů na fyzické úrovni často poznáváme teprve post hoc. Jsme nuceni se rozhodovat při nejistoře a teprve vývoj následujících událostí nám odhalí, zda jsme se rozhodli správně nebo ne. Touto nedokonalostí lidského poznání se tato axiomatizace nezabývá. Mohla by se jistě vymyslet jinak, zřejmě složitěji koncipovaná axiomatizace, která by tento fakt zohlednila.

Vztah předkládané axiomatizace na fyzické vrstvě k poznání si můžeme přiblížit následujícím příměrem. Jak bylo řečeno, fyzická vrstva je to, co může pozorovat vnější pozorovatel. Tímto pozorovatelem může být i Bůh. Ten pochopitelně je schopen u jakékoliv volby říci, která cesta je lepší, která z možností snadněji a rychleji vede k uskutečnění Božího království. Poznání jednotlivých lidí se postupně a velmi nedokonale přibližuje tomuto dokonalému vzoru. Toto postupné přibližování je však taky určitá posloupnost stavů, kterou člověk může ovlivnit, protože na určitém stupni svého vývoje má příležitost nabýt většího či správnějšího poznání. Toto nabývání poznání je tedy rovněž možno hodnotit na popisné či fyzické vrstvě jako čin správný, nelišný či nesprávný, a tak popřípadě na další morální vrstvě dospět k pojmům zaviněné či nezaviněné neznalosti, neužitečné znalosti ap.

Kategorizace činů do podoby z ákonů a norem

Každá morální teorie se musí vypořádat s napětím, které vzniká mezi teleologickým a deontologickým přístupem. Tyto dva přístupy tvoří kontinuum, proto každý kdo vychází z jednoho konce musí nakonec dospět i k tomu druhému. Náš přístup vychází z teleologického základu, kde je primárně dán cíl či účel jednání, na který je člověk nasměrován. Z tohoto nasměrování pak přirozeně vyplývají deontologické zákony.

Na fyzické vrstvě vycházíme z aktuálního stavu člověka a jeho konkrétních možností. Protože však mnoho situací má stejný charakter či podobné rysy, je možno činy určitým způsobem klasifikovat či kategorizovat tak, že například vyjmenujeme podmínky nutné, které definují krádež či vraždu ap. Touto kategorizací dospíváme k obecným normám, zásadám či pravidlům správného jednání, které mají buď napomoci k dosažení určitých stavů nebo naopak zabránit vzniku určitého zla. V sociální oblasti se normy požadované zákonodárcem se označují za zákony.

V předkládané axiomatizaci nejsou východiskem uvažování pravidla správného jednání či zákony, ale konkrétní stavy, ve kterých se nachází a do kterých přechází člověk či svět. K pravidlům se tedy dospívá postupně přes kategorizaci či klasifikaci jednotlivých činů. Existuje však možnost zabudovat zákon či pravidlo přímo do sady základních axiomů, pokud naplnění či neustálé naplňování určitého pravidla položíme jako poslední cíl, tj. určitý kýžený cílový stav. Tento cílový stav musí být dán dříve, než můžeme posoudit mravní zabarvení jednotlivých činů vzhledem k tomuto cíli. Tímto způsobem může být například budování Božího království, či přikázání milovat Boha a bližní jako sebe sama položeno přímo do axiomatické struktury jako poslední cíl. Tímto způsobem se může stát zákon přímo součástí sady axiomů a tak tato struktura dostane výslovně deontologický charakter.

2) (Přirozeně) morální vrstva

Již na fyzické úrovni jsme viděli, jak různé axiomy posledního cíle jinak orientují stejnou síť stavů a jejich vzájemných přechodů, aniž by ji nějak narušily či pozměnily. Jestliže tedy nyní přecházíme na další, vyšší úroveň tím, že přidáváme nový axiom, opět dojde k tomu, že se schéma rozroste o další sadu termínů, nicméně závěry nižších vrstev nebudou dotčeny. Tímto axiomem je pouhé tvrzení: "Existují činy, které člověk dělá svobodně." Tento axiom nazýváme axiomem svobody.

Axiom 4 (axiom svobody): Existuje daná podmnožina činů, které mají atribut svobody.

Lidskou svobodu či tzv. svobodnou vůli tedy morálka nedokazuje. To pro ni dělají jiné vědy, jako například filosofie, filosofická antropologie či psychologie. Empirická psychologie však není schopna podat pro svůj induktivně-experimentální způsob myšlení podat absolutní důkaz existence svobodné vůle, který spočívá v tvrzení, že lidská vůle může v principu odolat jakémukoliv tlaku jiné stvořené věci. Empirická psychologie může v konkrétních případech říci, zda člověk při dané činnosti je či není determinován tím či oním činitelem. V praxi je to však především subjektivní přesvědčení a vědomí člověka, že bylo v jeho silách daný skutek vykonat či nevykonat.

Morálka tedy bere relativní lidskou svobodu za *factum fundamentalis*, proto ji jako taková nemusí dokazovat, i když ji pochopitelně z praktických důvodů obhájí a vysvětluje.

Obecně řečeno, svobodný čin je dán především svou dobrovolností, *mravně* svobodný čin je navíc vymezen právě poznáním orientace činu vzhledem k danému cíli, tj. hodnocení činu podle předcházející, fyzické vrstvy. Proto se již tradičně uvádějí dvě podmínky *mravně* svobodného činu: Dobrovolnost a vědomí si následků.

Pro budování morální terminologie však z čistě formálního hlediska nemusíme dokonce ani vědět, co je podstatou svobody. Naprosto dostačující je poznatek, že některé činy člověka jsou svobodné a jiné ne. Již toto konstatování, axiom svobody, nám vytvoří novou terminologii, která je nadstavbou terminologie fyzické vrstvy. Takže čin, který je svobodný, má být označen termínem z morální vrstvy, pokud je nesvobodný zůstává označen termínem fyzické vrstvy. V následující tabulce kromě základních termínů jsou i naznačeny konkrétní příklady (případ *F* a následující), které ilustrují nutnost dvojí terminologie, která odpovídá právě probraným dvěma vrstvám. Na fyzické úrovni je termín morálně nezabarvený (například zabití člověka) a na morální úrovni je jeho morálně zabarvený ekvivalent (vražda).

I když obecně platí zásada: "Kolik axiomatických vrstev, tolik terminologických vrstev.", přesto v obecném jazyku nemáme potřebné jednoslovné termíny. V praxi jsme tedy nuceni používat slovních spojení, opisů, popřípadě neologismů převzatých z cizích jazyků. Například v češtině neexistuje výraz označující prostý, morálně nezabarvený fakt, že někdo nemluví pravdu, proto se používá pro tyto případy latinského termínu *falsiloquium*

	Fyzická (popisná) úroveň	Morální úroveň = (fyzická úroveň + svoboda)
a.	správný čin, fyzicky dobrý	čin záslužný, (mravně) dobrý
b.	sejití z cesty	chybné (nezodpovědné) rozhodnutí, podlehnutí pokušení, svévolné jednání ap.
c.	nesprávný čin, fyzicky zlý	čin (mravně) zlý, vina ap.
d.	fyzické obrácení	(účinná) lítost, (mravní) obrácení
e.	následek nesprávného činu	trest (následek mravně zlého činu)
f.	nemluvení pravdy (falsiloquium)	lež
g.	zabití člověka	vražda, potrat ap.
h.	malý výkon	lenost

Tabulka 10 – Rozšíření terminologie na morální vrstvě

Legenda: Z tabulky můžeme vyčíst klasické definice, například vina = svobodně vykonaný nesprávný čin. Jedinou výjimkou z toho pravidla je řádek *E*, protože trest není svobodně vykonaný následek nesprávného činu, ale pouhý následek (mravně) zlého činu, tj. viny. Všimněme si dále, že termíny správný a nesprávný čin jsou vyhrazeny pro fyzickou vrstvu a termíny zlý, dobrý čin bez dalších adjektiv jsou určeny pro morální vrstvu.

Svědění

Na morální vrstvě se již vyjadřujeme k svobodnému vykonání činů, proto se zde objevuje pojem svědomí a jeho klasická definice: *Svědění je úsudek o mravním zabarvení vlastních činů*. Ten spočívá v posouzení orientace vlastních činů vzhledem k poslednímu cíli (- fyzická vrstva) a posouzení míry svobody při jednání (- mravní vrstva).

Na fyzické vrstvě, kde se nepracuje s pojmem svobody (dobrovolnosti), je ekvivalentem svědomí pojem poznání orientace vlastních činů vzhledem k poslednímu cíli. Toto poznání může být pochopitelně mylné, tomu pak na morální vrstvě odpovídá mylné svědomí.

Takto definované (racionální) svědomí je třeba odlišit od toho, co by se dalo nazvat svědomím citovým, které spočívá v různých pocitech viny, úzkosti, popřípadě jiných projevu jako je například svírání v prsou, palpitace, pocení, pocitů závratě ap. Tento somatický doprovod jednání se označuje za výčitky či hryzáni svědomí. Sv. Tomáš Akvinský považoval tyto projevy za sekundární, vyvolané toliko mravně závadným jednáním či úsudkem svědomí. Nicméně soudobá psychologie ukázala, že existují i jiné zdroje těchto somatických projevů, mezi které mohou patřit v dětství internalizované normy, zmatenost vyvolaná neobvyklou či ohrožující situací, kterou není schopen subjekt morálně posoudit ap. Morální hodnota těchto spontánně vznikajících internalizovaných norem je často sporná.

3) Nadpřirozená vrstva, vrstva milosti

Jak bylo řečeno již v úvodu, axiomatické teorie jsou otevřené dalšímu růstu, který spočívá v přidání dalšího axiomu. V MT můžeme tedy snadno vytvořit další vrstvu, kterou můžeme nazvat vrstvou nadpřirozenou, pouhým přidáním axiomu: "Existují mravně zabarvené činy, které jsou vykonány ve stavu milosti posvěcující."

Axiom 5 (axiom milosti): Existuje daná podmnožina činů, které mají atribut milosti.

Z čistě formálního, axiomatického přístupu je opět výhodou, že se nemusíme zabývat tím, co je to milost posvěcující a jaké jsou její zisky. To pro MT musí vykonat jiné vědy, konkrétně dogmatika. Tato vrstva se nazývá *nadpřirozenou*, protože ji člověk nemůže získat pouze svými přirozenými silami, ale toliko spolupřáci s Bohem.

MT musí definovat jakými činy se milost posvěcující získává (křest), ztrácí (smrtný hřích) a obnovuje (sv. smíření, lítost). Rozšířením teorie o další axiom má za následek další rozšíření terminologie.

	Fyzická (popisná) úroveň	Morální úroveň = (fyzická úroveň + svoboda)	Nadpřirozená úroveň = (morální úroveň + milost)
a.	správný čin, fyzicky dobrý	čin záslužný, (mravně) dobrý	čin nadpřirozeně zasluhující
b.	sejití z cesty	chybné (nezodpovědné) rozhodnutí, podlehnutí pokušení, svévolné jednání ap.	ztráta milosti (v případě těžkého hříchu)
c.	nesprávný čin, fyzicky zlý	čin (mravně) zlý, vina ap.	hřích
d.	fyzické obrácení	(účinná) lítost, (mravní) obrácení	nadpřirozená lítost, smíření s Bohem ap.
e.	následek nesprávného činu	trest (následek mravně zlého činu)	zavržení

Tabulka 11 – Rozšíření terminologie na nadpřirozené vrstvě

Legenda: Jako v předchozí vrstvě i zde narážíme na terminologické problémy spočívající v chybění odpovídajících pojmů. Všimněme si, že termín hřích je vyhrazen pro nadpřirozenou vrstvu a termín vina pro přirozenou, morální vrstvu. Problematický je z dogmatického hlediska opět řádek *E*. Zavržení zřejmě spočívá v lidské neschopnosti přijmout Boží milost, tedy překážka vzniklá hříchem je vnitřní a je na straně člověka. Nespočívá tedy v Boží neochotě, natož v jakémsi aktivním, vnějším trestání či trápení hříšníka.

Vztah této axiomatizace ke křesťanství

Naznačená trojvrstevná axiomatická struktura vpravdě vychází z křesťanství. To je totiž přesvědčeno o mimořádné škodlivosti hříchu, tj. nadřazenosti mravního zla nad zlem fyzickým (Lk 12, 4 – 5): "Říkám to vám, svým přátelům: Nebojte se těch, kdo zabíjejí tělo, ale víc už vám udělat nemohou. Ukážu vám, koho se máte bát. Bojte se toho, který má moc vás zabít a ještě uvrhnout do pekla. Ano, pravím vám, toho se bojte!"

Tento důraz vedl k vybudování této vrstevnaté morální struktury, kde hlavní důraz je kladen na střední, morální vrstvu (svědomí = lex suprema). Existuje mnoho systémů, které nezajímá otázka vnitřní svobody či svědomí. Tyto systémy sledují primárně fyzické zlo z hlediska jejich díle a je jim naprosto lhostejné, zda člověk vykonal ten či onen čin svobodně, nebo zda ten či onen příkaz je v rozporu s jeho

svědomím. Těmito charakteristikami se vyznačují primitivní právní systémy a různé ideologie, jako například už zmíněná marxistická morálka. V těchto systémech je hodnota člověka primárně posuzována ne podle mravní vrstvy, ale podle shody či neshody s vrstvou fyzickou. Podle toho kritéria jsou lidé děleni do skupin a nežádoucí skupiny bývají likvidovány.

Z hlediska formální axiomatizace by bylo možno vymyslet jiné morální systémy, které by místo axiomů svobody a milosti dosadily jiné axiomy (občanství, stranickost, rasová příslušnost ap.). Z pohledu člověka, který vyrostl v prostředí, které zdůrazňuje individualitu a mravní autonomii člověka, by však závěry takových systémů působily nelidsky.

Jakkoliv se může zdát tento závěr překvapující, v křesťanství se klade větší důraz na subjektivní stav bezhříšnosti než na objektivní orientaci jednatelů vzhledem k poslednímu cíli, o jehož nepochybné existenci je rovněž přesvědčeno. Z toho vyplývají mnohé jiné skutečnosti. Například, jak potvrdil i druhý Vatikánský koncil, mylné svědomí zavazuje stejně jako svědomí správné. Věřící tedy nemají panický strach o spásu svých bližních, kteří z jejich pohledu žijí ve stavu (nezaviněné) neznalosti křesťanství nebo ho ve svém svědomí nemohou přijmout, například kvůli pohoršení, které šíří právě křesťané. Proto se také církev zasazuje o prosazení práva na svobodu svědomí a vyznání v legislativách států, protože je přesvědčena, že hlavním a nejdůležitějším úkolem každého člověka je žít v souladu se svým svědomím. Mylné poznání a tedy i mylné svědomí je pak snáze překonatelné.

V pozadí stojí fakt, že jednou nabyté poznání již nepodléhá lidské vůli. O jednou nahlédnuté pravdě si totiž člověk nemůže upřímně říci, že ji nikdy nepoznal, nikdy nenahlédl, nemůže si poručit ji zapomenout. Může ji toliko ignorovat ve svém chování, nebo se pokoušet ji zpochybnit, ale to je již mravně zabarvené jednání vůči jeho svědomí, které bylo právě obnoveno a zdokonaleno novým poznatkem.

Jistota křesťanů je tak velká, že vede k přesvědčení o neodolatelné kráse Boží pravdy, kterou přináší radostná křesťanská zvěst (tj. v evangelium). Taková pravda lehce překoná temnotu neznalosti, omylů a nedorozumění. Hlavní překážka tedy podle křesťanství netkví v rozumu a poznání, ale ve vůli a neochotě přijmout bezpečně poznanou pravdu i se všemi důsledky, které tato pravda může mít pro život jedince. V naší axiomatické výstavbě to tedy znamená, že s postupně se zdokonalujícím poznáním a s celým ontogenetickým vývojem se stále upřesňuje charakter posledního cíle. To znamená, že i konkrétní formulování axiomu posledního cíle se u daného člověka postupně vyvíjí a zpřesňuje.

Nyní můžeme zcela jasně nahlédnout hierarchii prostředků, které mají vést k naplnění posledního cíle, kterým je budování Božího království. Na úplné špici stojí zcela obecný požadavek – žít podle svého nejlepšího svědomí. Svědomí je nejvyšší zákon (lex suprema), který, je-li respektován, vede k stavu subjektivní bezhříšnosti a tedy k potencionální otevřenosti vůči jakékoliv pravdě a je tak prvním předpokladem ochoty tuto pravdu přijmout. Svědomí jsou pak podřízeny všechny pozitivní zákony formulované křesťanstvím, které jsou didakticky shrnuty v Desateru. Jsou závazné teprve tehdy, když je člověk svobodně přijme do svého svědomí.

Je však otázkou, která však zdaleka přesahuje kompetence morálky, co je tak nebezpečného na hříchu či vině. Řečeno moderní psychologickou terminologií, vzhledem k faktu, že vina vede k ignorování reality, kterou reprezentuje poznání, vede tak i k chronické maladaptabilitě, tj. neschopnosti se přizpůsobit. Navíc je teologickým přesvědčením, že psychická změna daná vinou, se po smrti stává ireversibilní a má za následek nezvratné sebedestruktivní chování. Tento stav je označován za peklo a jako každá vina vede k uzavřenosti, tj. více nebo méně generalizované neschopnosti přijmout nové podněty z vnější reality. Jedním z těchto podnětů má být i nabídka spásy, vzkříšení, věčného života ap. ze strany Boha. Tento nadpřirozený (tzn. zásahem Boha zdokonalený) stav člověka se označuje za nebe či věčnou blaženost ap.

Zisky plynoucí z axiomatizace MT

Na začátku této práce bylo řečeno, že ziskem axiomatizace vědy bývá zpřesnění úvah a odstranění nežádoucích a matoucích vlivů. V MT je to především kontaminace právním uvažováním, které pochází z Římského práva, které rovněž velmi ovlivnilo vývoj západního křesťanství. Právní uvažování má mnohem větší sklon než morální uvažování protěžovat fyzickou vrstvu na úkor morální a zdůrazňovat aktivně vykonané činy před pasivními. Řečeno příslovími, právní myšlení má mnohem větší sklon uvažovat stylem "konec dobrý, všechno dobrý", popřípadě stylem "já nic, já muzikant". Snad nejlepší ilustrací tohoto přístupu mohou být otázky lži a antikoncepce.

Lež a falsiloquium

Stávající nejasnosti okolo těchto pojmů popisuje Skoblík (1997):

"Ti, kdo vidí smysl slov v označování pravdy, definují lež jako mluvení proti mysli, locutio contra mentem a každé nepravdivé mluvení ztotožňují se lží. Jiní nazývají lží mluvení proti právu člověka na pravdu, locutio contra ius audientis ad veritatem. Nepravdivé mluvení je podle nich lží pouze tehdy, když se staví proti právu na pravdivou informaci. Jiní chápou lež jako mluvení proti mysli, urážející důvěru mezi lidmi nebo krátce jako mluvení proti dobru pravdy."

Kontaminaci právním myšlením je zde patrná už v používání termínu "mít právo na pravdivou informaci". Je-li to právo, jaký zákonodárce zaručí naplnění tohoto práva. Skoblík (1997) dále ukazuje, jak se toto dilemařeší:

"Škola, která odmítá případnou dovolenost falsiloquia, vidí řešení v tzv. zámlce (restrictio). Latinský výraz znamená utažení, svázání (mysli); je to úkon mysli, kterým během mluvy zaměříme slova k jinému než obvyklému smyslu. O restrikci čistě v mysli, restrictio pure mentalis (RPM), mluvíme tehdy, když smysl, který jsme slovíkům dali, nelze s přihlédnutím ke všem okolnostem mluvčího i naslouchajícího (formulace věty, momentální situace úřední, společenská nebo jiná mluvčího i poslouchajícího) nijak vystihnout. Když je však pozorný posluchač schopen z formulace (jak byla informace vyjádřena) nebo ze situace (mluvčí je úřední osoba) poznat, že při odpovědi dá tázaný slovík pravděpodobně jiný než obvyklý smysl, mluvíme o zámlce v širším smyslu, restrictio late mentalis (RLM). RPM není nikdy dovolená, je to vlastně čistá lež; RLM je z přiměřených příčin přípustná, vždyť odepřít jasnou informaci je v některých případech nejen dovolené, ale nutné."

Všimněme si, že i řešení této otázky je vpravdě právnícky šalamounské: Člověk nesmí vyslovit explicitně nepravdivou informaci, ale musí to z přiměřeného důvodu tak šikovně zaobalit, aby sice sám neřekl vyslovenou nepravdu, ale zase tak pokrouceně, aby ten druhý to špatně pochopil. Takto uvažují právníci, když sestavují své smlouvy: "Já nic. To tys to špatně pochopil. Ty jsi si špatně usuzoval z mých nonverbálních podnětů, které jsou právně nepostižitelné." Z psychologického či věcného hlediska je však úplně jedno, co bylo vysloveno nebo co bylo slyšeno. Důležité je, jaká informace byla verbálně či neverbálně předána, a že vzniklo mylné přesvědčení, které má za následek špatnou adaptaci na realitu.

Z těchto důvodů ani morálka nemůže stavět na právníckém alibismu. Jak bylo již řečeno, v axiomatickém uvažování je rozbujele používání pravidel a odvozování a naproti tomu poměrně malý počet axiomů. Tedy i v tomto případě můžeme tuto otázku řešit pomocí pravidel menšího zla, dvojího účinku ap. Zkusme tedy tento problém uchopit pomocí axiomatické teorie. Z čistě formální přípravy musíme mít připraveny dva pojmy. Jeden pro fyzickou vrstvu, tzn. bez konotace viny, a druhý na morální vrstvě s konotací viny: Tím prvním pojmem je latinský výraz falsiloquium, který etymologicky označuje pouhé nemluvení pravdy. Jemu pak odpovídá na morální vrstvě pojem lži (lat. mandatio).

Na fyzické vrstvě tedy pozorujeme, že nějaký člověk *A* se dostal do stavu špatné informovanosti. Vážnost tohoto fyzického zla můžeme posoudit z následků, který tento fakt přinese. Tento přechod z neznalosti do špatné informovanosti mohl být způsoben: přímým působením druhého člověka *B*, který buď podal zcela nepravdivou informaci, nebo jeho slova byla špatně pochopena, nebo jeho nonverbální podněty podávaly nonkongruentní informaci, nebo nepřímým způsobem – člověk *B*, i když věděl, že člověk *A* je v omylu, nic neudělal pro to, aby ho z omylu vyvedl. Stav mylné informovanosti na fyzické vrstvě mohl být způsoben celým spektrem činů, od zcela aktivních (přímé voluntarium) až po zcela pasivní činy (nepřímé voluntarium). Pokud by všechny tyto činy byly vykonány se stejnou mírou svobody (stejně uvědomeny a stejně dobrovolně), pak přejdou do morální vrstvy se stejnou mírou závažnosti provinění. Toto vyplývá z principu irelevantnosti aktivního a pasivního činu (přímého a nepřímého voluntaria). Tímto důvodem je fakt, že všechny tyto různé činy působí jeden stav špatné informovanosti. Člověk má povinnost pečovat o to, aby se druhý člověk nedostal do omylu. Tato povinnost je tím větší, čím větší jsou případné následky omylu.

Nastanou však situace, kdy se dostávají do střetu dvě dobra či zla. Představme si tedy, že člověk *B* zvažuje nucenou volbu mezi špatnou informovaností bližního a případnou ztrátou z toho plynoucí. Předpokládáme, že ze situace není jiného východiska, pak můžeme použít pravidla menšího zla. Kdo jedná podle pravidla menšího zla, koná fyzické dobro, které spočívá v rozdílu daných dvou zel. Toto konkrétní posouzení v jednotlivých případech je již úkolem moralistů, popřípadě – v konkrétní situaci – svědomí jednajícího.

	Správná volba	Špatná volba
a.	Mučednická smrt	Zapření Krista před normální společností, soudem
b.	Zapření Krista před duševně chorým ohrožujícím okolím.	Zbytečná smrt sebe či okolostojících
c.	Persekuce ze strany sátní moci	Vyzrazení zpovědního tajemství
d.	Zapření přítomnosti partyzánů v domě	Vyvraždění všech obyvatel domu nacisty
e.	Vydržení nespravedlivého vzteku a obviňování bližního, když jsme mu řekli, že s ním přítomná osoba <i>C</i> nechce hovořit.	Zapření člověka v bytě, buď falsiloquiem nebo zámlkou.
f.	Upozornění bližního na věrolomnost prodávajícího.	Mlčení, i když vím, že bližní bude napálen, abych si nedělal zlou krev.
g.	Pomlčení o slabosti druhého, (příčina neinformovanosti okolí).	Zbytečné vynášení slabostí druhých (nactiutržení)
h.	Zámlka či nonverbální odvedení pozornosti nadřazeného od věci, která není ještě hotova, i když už měla být, ale brzy již bude hotova. Jednání podle zásady: "Koho oči nevidí, toho srdce nebolí."	Zbytečné oboustranné nepříjemnosti vznikající selektivním sdělováním nepříjemných informací.

Tabulka 12 – Konkrétní případy použití pravidla menšího zla u falsiloquia

Legenda: Každý řádek tabulky představuje jednu nucenou volbu mezi dvěma popsány zly. Od

případů zcela učebnicových (*A*) až po případy, kdy začínáme být na vážkách, co je vlastně v dané situaci menším zlem (*H*). Zda si jen neomlouváme svou lenost či dokonce chybu. Všechna falsiloquia v sloupci "špatná volba" se stávají lžemi, pokud jsou vykonána mravně svobodně. Naopak všechna falsiloquia v sloupci "správná volba", zůstávají stále jen falsiloquií tj. fyzickými zly, která vznikají (mravně) nedobrovolně. Záslužnými činy je pak předejít následkům, které jsou popsány v protějším sloupci "špatná volba".

Vidíme, že svědomité a systematické používání morální pravidel v axiomatické teorii dokáže projasnit zmatky způsobené kontaminací z jiných, cizorodých věd.

Následky ignorování morálních vrstev

Jeden zdroj zmatků, který pochází zprostředkovaně z právního myšlení, které se převážně pohybuje na fyzické vrstvě, je mylná domněnka, že člověk není morálně odpovědný za zlo, které vzniklo bez jeho aktivní spoluúčasti. Tyto nejasnosti se projevují zejména v konfliktních oblastech a bez jasného teoretického aparátu nejsou řešitelné.

Jedním ze žhavých problémů církve druhé poloviny dvacátého století je otázka umělé antikoncepce. Církev vcelku legitimní logickou cestou dospěla k odmítnutí umělé antikoncepce, stejně jako onanie jako zásahu do suverénní oblasti, nad kterou dříve patronát sám Bůh. V této oblasti však není příliš zřejmé použití pravidla menšího zla.

Je možno použít umělou antikoncepci v případech, kdy hrozí jiné zlo? Například sexuální zdrženlivost opakovaně vede k napětí mezi manželi a ke konfliktu domácnosti, umělá antikoncepce by to pravděpodobně vyřešila. Může manželka nutit manžela, který je opakovaně nevěrný, aby při pohlavním styku s ní používal ochranu, aby nedostala pohlavní chorobu, nebo musí v každém případě odmítnout manželskou povinnost? Má povinnost takový manžel, který není sto přestat s takovou nežádoucí aktivitou přestat, používat antikoncepci při svým mimomanželských stycích, aby ochránil sebe i manželku před pohlavní chorobou?

V katolické veřejnosti není zcela zřejmé, kde končí pravidlo menšího zla a kde začíná "pravidlo" účel světi prostředky, které jsou jinak teoreticky dobře propracované. Špatné teoretické znalosti vedou lidi k chybným morálním úsudkům. Jedním z často špatně pochopených citátů je odstavec z encykliky *Humanae vitae* Pavla IV., který byl řečen v souvislosti s antikoncepcí: "Je-li totiž někdy opravdu dovoleno trpět menším mravním zlem, aby nedošlo ke zlu většímu [míněno pravidlo menšího zla*], nebo aby bylo dosaženo většího dobra [pravidlo o dvojnásobném účinku*], není dovoleno ani z nejvážnějších důvodů dělat zlo, aby z něho vzešlo něco dobrého [účel světi prostředky*]." ([...*] = pozn. autora)

I když je stále větší tlak rozlišovat morální terminologii a používat termíny správný a nesprávný čin pro vrstvu premorální a termíny dobrý a zlý čin pro vrstvu morální, přesto praxe je stále chaotická. V citátu je hned od začátku řeč o mravním zlu a dobru, nicméně nic se neříká o fyzickém zlu. Nicméně zkusme tento odstavec celý vzít a vyzkoušet, zda jej můžeme chápat na fyzické vrstvě. Tak je totiž často chápán: "Člověk může trpět zlem, aby dosáhl většího dobra, ale za žádných okolností je nesmí aktivně fyzické zlo vykonat."

To by jinými slovy znamenalo, že existuje ostrá hranice mezi aktivním a pasivním činem, tedy mezi přímým a nepřímým voluntariem. To však rozhodně nemohl mít Pavel VI. na mysli, protože tomu odporuje sama církevní praxe, jak můžeme doložit následujícím příkladem:

Usmrcení nenarozeného plodu je objektivní fyzické zlo. Jestliže člověk smí pouze trpět zlem, ale ne jej aktivně vykonat, pak v případě mimoděložního těhotenství, kdy je ohrožen život matky i dítěte, by nebylo dovoleno aktivně ukončit život plodu. Magisterium však na přímý dotaz odpovídá následujícími

slovy: "V případě nezbytnosti je dovolená laparotomie kvůli odstranění mimoděložního plodu, pokud je zodpovědně a vhodným způsobem postaráno o život plodu i matky, nakolik je to možné" (D 3338).

Podobně, kdyby se vedla zásadní a nekompromisní hranice mezi aktivním a pasivním činem, nebylo by možno použít téměř nikdy pravidla o dvojím účinku. Například chirurgické otevření břišní dutiny není dovoleno bez dostatečného důvodu, proto to můžeme klasifikovat jako *aktivní fyzické zlo*. Úmrtí pacienta na zánět slepého střeva, je však z pozice lékaře *pasivní fyzické zlo*. Kdyby platilo, že člověk nesmí aktivně vykonat zlo, i kdyby musel pasivně připustit jakkoliv velké pasivní zlo, pak by lékař nesměl provést operaci slepého střeva, což mu normálně umožňuje pravidlo o dvojím účinku.

Z tohoto rozboru je vcelku zřejmé, že Pavel IV. nemohl mít ve svém citátu na mysli fyzické zlo a opravdu, jak indikuje již samotný začátek citátu, je řeč o mravním zlu. Celý citát si tedy můžeme přepsat tak, že před každý výraz dobro a zlo dáme adjektivum mravní. Citát se pak stává zcela zřejmý.

"Je-li totiž někdy opravdu dovoleno trpět menší mravní zlo, aby nedošlo ke zlu většímu, nebo aby bylo dosaženo většího dobra..." Má-li papež na mysli pravidla menšího zla a dvojího účinku, pak jedná se o připuštění nemravného jednání druhého člověka, například státníka, aby se zabránilo buď násilností či aby se zachoval společenský řád. Nemůže se jednat o popis chování jednotlivce, protože jedná-li někdo podle pravidla menšího zla nedopouští se mravního zla, naopak koná mravní dobro.

"... není dovoleno ani z nejvážnějších důvodů dělat [mravní] zlo, aby z něho vzešlo něco dobrého." Jak bylo ukázáno, tuto větu není možno chápat na fyzické vrstvě, proto se musí jednat o vrstvu morální. Každému mravnímu zlu, narozdíl od fyzického zla, je možno se vyhnout. Jestliže tedy někdo dělá mravní zlo s poukazem na to, že z toho vyvodí větší dobro, je to jednání stylem účel světí prostředky, protože samotný fakt, že se jedná o mravní zlo indikuje, že dané dobro je možno dosáhnout jiným způsobem.

Tedy v oblasti antikoncepce to znamená, že v konkrétních případech je možno se opravdu umělé antikoncepci vyhnout bez velkých ztrát, ale lidé ji přesto obhajují poukazem na sekundární, podružné zisky. Zde se však jedná o lenost, neochotu či malou motivaci. Neří však možno se vyhybat umělé antikoncepci za každou cenu jen proto, že je to aktivní čin na rozdíl od pasivně vznikajícího zla, kterému by mohla zamezit. Pokud je zlo umělé antikoncepce srovnatelné se zlem vznikající v konkrétních případech díky nucené sexuální abstinenci a jiným důvodům, pak záleží na posouzení manželů, co je v jejich případě větším zlem bez ohledu na to, zda jedenčin je přímé a druhé nepřímé voluntarium.

Magistérium by zajisté mohlo říci, že tyto dvě zla jsou nesrovnatelná respektive, že jakákoliv neshoda mezi manžely zapříčiněná sexuální abstinencí nemůže být větším zlem než je zlo umělé antikoncepce. To však, zdá se, nechťejí oficiální dokumenty říci. Papežům jde mnohem spíše o to, aby se objektivní zlo umělé antikoncepce bralo se vši vážností a nebylo bagatelizováno, zesměšňováno ap. Jde tedy spíše o úsilí, aby manželé byli ochotni k přiměřené oběti a odpovědnému rodičovství. Zdá se, že se neprosazuje zákaz umělé antikoncepce za každou cenu. (Pak bychom byli jako Svědci Jehovovi, kteří nesmyslně bazírují na absolutním zákazu transfuze z ryze teologických důvodů.)

Závěr

Axiomatická výstavba morální terminologie není samospasitelné řešení, které by nahradilo mraverčí, systematickou práci moralistů a vyřešilo všechny naše mravní konflikty a nejasnosti. Je to však mocný nástroj, který zjednoduší a projasní celou odbornou terminologii, odstraní kontaminaci a nežádoucí balast pocházející z jiných zdrojů. Umožní odstranit, nejasnosti, které jsou zapříčiněny pouze zmatky v pojmech a nesystematickým uvažováním.